

הפקר ביחס לתרו"מ וביחס למתנות עניים

שאלה

בכמה מקומות בש"ס (ב"ק כח ע"א, צד ע"א; נדרים מד ע"ב; חולין קלד ע"ב; תמורה ו ע"א; נדה נא ע"א) מובאת הברייתא: "המפקיר את כרמו, ולשחרר השכים ובצרו – חייב בפרט ובעוללות ובשכחה ובפאה, ופטור מן המעשרות".

מה ההבדל בין מתנות עניים לתרו"מ שלגבי דין אחד יחשב כהפקר ולגבי הדין השני אינו הפקר?

תשובה

א. המשנה במסכת פאה (פ"א מ"ד) אומרת: "כלל אמרו בפאה כל שהוא אוכל ונשמר וגידוליו מן הארץ ולקישתו כאחת ומכניסו לקיום חייב בפאה והתבואה והקטניות בכלל הזה". ובראש מס' מעשרות (פ"א מ"א): "כלל אמרו במעשרות כל שהוא אוכל ונשמר וגידוליו מן הארץ חייב במעשרות...".

הגמ' בשבת (סח ע"א) ובנדה (נ ע"א) מסבירה שהתנאי בשניהם: "ונשמר – למיעוטי הפקר". ומתבלטת השאלה כיון שבשניהם פטורים מלתת בהפקר מה שנתנו מתנו"ע מתרו"מ.

ב. שאלה זו ששאלנו לעיל, שאלה הגמרא בב"ק (צד ע"א): "ותו, לרבנן, 'תעזוב יתירא' דכתב רחמנא למה לי? מבעי ליה לכדתניא: המפקיר כרמו, והשכים לבקר ובצרו – חייב בפרט ובעוללות ובשכחה ובפאה, ופטור מן המעשר".

ופרש רש"י: "חייב בפרט כו' – דאע"ג דהפקר פטור מכולם דכתיב: ארצך, שדך

וכרמך – מהני תעזוב יתירא למעוטי כי האי גוונא דלא הוי הפקר לפטור ואע"ג שפטור מן המעשר... אבל במעשר לא כתיב תעזוב יתירא". (וכן כתב בקצרה בדף כח ע"א ד"ה חייב בפרט).

היינו, במתנו"ע נוסף ציווי מיוחד לעזיבה אף בהפקר מיוחד כפי המקרה של מפקיר כרמו. לעומת זאת בתרו"מ – "אלמא הפקר כל דהו פטור ממעשר" (רש"י כח ע"א ד"ה ופטור ממעשר). וכן בנדה (נא ע"א ד"ה ופטור) כתב רש"י: "ל"ל למהדר ומכתב בפרשה קדושים בכלהו לעני ולגר תעזוב אותם – לרבות הפקר כי האי גוונא, אבל הפקר גמור פטור מכולם כדתנן לעיל ונשמר פרט להפקר".

והרשב"א בנדרים העיר כי פטור הפקר מתרו"מ הוא מן התורה אבל מדרבנן חייב לעשר מיניה וביה (כדי שלא יהא מפטור על חיוב ולהיפק).

ג. הרמב"ם (הל' מתנו"ע פ"ה הכ"ז) כתב: "המפקיר את כרמו והשכים בבקר וזכה בו לעצמו ובצרו חייב בפרט ובעוללות ובשכחה ובפאה שהרי שדך וכרמך אני קורא בו מפני שהיה שלו והרי הוא שלו, אבל אם זכה מן ההפקר בשדה של אחרים הרי זה פטור מן הכל, ובין כך ובין כך פטור מן המעשרות כמו שיתבאר".

מתבאר מדבריו שבמתנו"ע ישנו ריבוי מיוחד שאם היה שלו, אע"פ שעבר הפקרה בין גידול לקטיפ עדיין קרוי 'שדך' ו'כרמך' וע"כ חייב במתנות עניים עליו. ולפי"ד מתבאר שהחיוב במתנו"ע נובע מכך שהוא היה בעליו הקודם של אותו שדה.

הכסף משנה השווה בין פירוש רש"י

חייב, ונפקא לן מתענוב יתירא דבכולהו כתיב תענוב יתירא. ואור"י דהחזיב תלוי היכא דזכה בגוף השדה **אבל היכא דלא זכה רק בפירות פטור מכולהו**.

וכן הריטב"א (שבת סח ע"א): "זמיהו אומרים בתוספות דאפי' לגבי בעל הבית אם הפקיר הקרקע והפירות וחזר וזכה בפירות בלבד פטור מן הפאה, ולא אמרו חייב אלא כשהפקיר הכל וחזר וזכה בכל או כשהפקיר הפירות בלבד וחזר וזכה בהם".

דברי התוס' נאמרו בשיטת רש"י והרמב"ם לגבי הזוכה מהפקרו, שאם הפקיר שדה ויבוליה וזכה ביבוליה בלבד פטור אף ממתנו"ע. לא מבואר בתוס' האם הזכיה היא בתלוש או במחובר. ויש לכך נ"מ כפי שנראה להלן.

ה. שיטה אחרת כתב המאירי בנדה (נא ע"א): "אבל אם השכים הוא עצמו וזכה בו ובצרו פטור מן המעשר שלא נתחייב קודם דגון, אבל חייב בלקט שכחה ופיאה ועוללות **מדברי סופרים**, הואיל וחזיבו במחובר או קודם דיגון כך פירשו הטעם בתלמוד המערב".

ונראה שמעיקר הדין פטור אף ממתנו"ע, אלא שחכמים קנסוהו מפני שמפקיע מהעניים את שלהם. וע"כ אף שזכה מן ההפקר בכ"ז חייבוהו להפריש מתנו"ע. ונראה שאף הוא יסכים לדברי התוס' שאם זכה רק בפירות אינו חייב במתנו"ע.

לסיכום שיטות אלו עולה שהמפקיר שדהו וזכה בו פטור מתרו"מ וחייב במתנו"ע לרש"י ורמב"ם מהתורה, ולמאירי מדרבנן. ולפי שיטת הרשב"א חייב בתרו"מ מדרבנן מיניה וביה.

ו. בשיטה מקובצת (ב"ק צד ע"א) נאמר: "לכדתניא המפקיר כרמו וכו'. הקשה ריב"ק

לדברי הרמב"ם. אולם מהרדב"ז עולה שחלוקים במקור ההלכה ואולי גם במשמעותה ההלכתית. וכן הסיק המאירי (נדרים מד ע"ב) מטעמו של הרמב"ם: "וגדולי המזכרים (=רמב"ם) פרשו משום דשדך וכרמך קרינא ביה, ואין נראה כן שאם כן אף במעשר ותרומה יהא חייב, אלא שאינה אלא מטעם שהזכרנו (=תעזוב יתירא), הא אם זכה בשל אחר פטור מן הכל". (וכן עולה מרש"י לעיל שמדגיש שהפקר פטור משום המיעוט ארצך, שדך כרמך).

ואע"פ שהקושיות על לימוד הרמב"ם קשות, בכ"ז משמעות דבריו כרש"י שרק אם בעל השדה השכים וזכה בשדה מתחייב במתנו"ע ופטור מתרו"מ, אבל אחר שזכה פטור מהכל.

ד. בכל השיטות שראינו עד עתה סברנו שהפקיר שדה ביבוליה מחוברים וזכה בשדה כאשר יבוליה מחוברים.

ונראה כמוש"כ במק"א שהפקר פטור אפילו אינו בשעת חיוב ואינו דומה לרשות אחרת הפוטרת כגון הקדש, אלא אם הוא פוגע בגידול הוא פטור. וע"כ בתרו"מ שהמחייב היא שעת המירוח, ולגבי מתנו"ע: לקט שכחה פאה ופרט הנקבעים בשעת קציר ובציר — הפקר פטור.

[אמנם עוללות נקבעים בשעת גידול, וע"כ נאמר בפ"ז (מ"ז) שהמקדיש כרמו וכבר נודעו בו העוללות אינו יכול להפקיע מהם את העוללות מפני שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו (ירושלמי, רמב"ם בפה"מ, ר"ש). וקצ"ע איך הפקר פטור, הלא אינו יכול להפקיר דבר שאינו שלו.]

תוס' בתמורה (ו ע"א ד"ה המפקיר) בהתייחס לשיטת רש"י כתב: "...פירש"י אע"ג דהפקר פטור מכל אלו, הפקר כי האי

חבל נחלתו

ובציר, וחייב בתרו"מ אשר נקבעים בשעת מירוח. ולפי"ד צריך להסביר שהמפקיר כרמו והשכים לשחר ובצרו, הוא זוכה בפירות ולא בקרקע, ורק משום שהוא המפקיר מתחייב במתנו"ע, אולם אם היה אדם אחר היה נפטר אף ממתנו"ע.

לפי שיטתו הפקר הוא פעולת קנין ככל פעולה אחרת, וע"כ אם שלבי הגידול המחייבים הם בזמן ההפקר בין הפקרה לזכיה נפטר ואם לאו מתחייב בהם.

ז. הר"ש (פאה פ"א מ"ו) אף הוא התייחס לאותה ברייתא והתקשה בה. "ויש ברייתא בתוספתא (פאה פ"ב) שאין אדם יכול לישבה והכי תניא גר שמת ובזבזו ישראל את נכסיו המחזיק במחובר לקרקע חייב בכל, בתלוש מן הקרקע פטור מן הכל, החזיק בקמה פטור מן הלקט שכחה ופאה וחייב במעשרות. והשתא נכסי הגר הרי הן הפקר והן סיפא היא איפכא מהא דתניא בפ' המניח את הכד ובפ' אין בין המודר המפקיר את כרמו ולשחר עמד ובצרו חייב בפרט ובעוללות ובשכחה ופטור מן המעשר והא דמחייב טפי בשכחה ובפאה משום דכתיב תענוב יתירא כדמפרש בפ"ק דתמורה. ובפ"ק דקידושין כתובה ביושר בירושלמי (פ"א ה"ה) והכי איתא התם: רב חסדא אמר נכסי הגר שהחזיק בצפון על מנת לקנות בדדומן, בדדומן על מנת לקנות בצפון ולא נתכוין לקנות באמצעיתן לא קנה עד שיתכוין לקנות באמצעיתן. מתני' פליגא על דרב חסדא גר שמת ובזבזו ישראל את נכסיו המחזיק בקרקע חייב בכל, המחזיק בקמה חייב בשכחה ופאה ופטור מן המעשרות, ואין אויר מפסיק בין שבולת לשבולת, בתמיה. וגירסא זו ניחא דהחזיק בקרקע לא דמי למפקיר כרמו דפטור מן המעשר דבהיא לא זכה בקרקע מן ההפקר

מתוספתא דפאה דקתני גר שמת ובזבזו ישראל את נכסיו המחזיק במחובר חייב בכל, בתלוש פטור מן הכל. בקמה פטור מפרט ועוללות ושכחה ופאה וחייב במעשר, והיינו איפכא". היינו, מהברייתא בתוספתא עולה כי המחזיק במחובר מן ההפקר (שלא היה שלו) חייב הן במתנו"ע והן ובתרו"מ, והמחזיק בתלוש פטור הן ממתנו"ע והן מתרו"מ, והברייתא מדברת במצב של זכיה במצב ביניים – קמה, אשר בו פטור ממתנו"ע וחייב בתרו"מ. ברייתא זו הפוכה לגמרי לברייתא בבבלי, שהרי לפי הברייתא בבבלי אף אם זכה בשדה ובפירותיה פטור הן מתרו"מ והן ממתנו"ע, ורק אם זכה בשדה חייב במתנו"ע. ועוד קשה שהרי לפי הברייתא מהתוספתא חייב בתרו"מ יותר מאשר ממתנו"ע.

ממשיך השטמ"ק: "ומפרש רבינו שמחה דוקא הכא דהחזיק הוא דכתיב תענוב יתירא לחייבו, אבל אדם אחר פטור. להכי קאמר במחובר חייב בכל שהרי לא בא לכלל עונת פטור דברשותו נתחייב. ובתלוש פטור מן הכל הואיל וברשות הפקר באו לעונות חיוב הפקר פטורם, בקמה פטור בשכחה ובפאה שחייבו בקמה הפקר פטורם אבל מעשר שאין חיובו אלא עד שימרח בכרי הרי ברשותו בא לכלל חיוב. אבל הכא בשעה שהחזיק בהן שתלשן הרי כבר נתחייבו והפקר פטורן".

מתבאר מדברי רבינו שמחה שהזוכה בשדה ביבוליה חייב בכל המתנות מפני שבשעת חיוב היתה בידיו. ואילו הזוכה בתלוש פטור מן הכל מפני שבשעת החיוב היו פטורים. קמה הוא מצב ביניים והכונה היא שהוא זוכה בקמה במחובר טרם קצירתה אבל אינו זוכה בקרקע, במצב זה פטור ממתנו"ע הנקבעות בשעת קציר

ודמי למחזיק בקמה א"נ במחזיק בקמה קודם הבאת שליש".

דבריו מסכימים עקרונית לשיטת רבינו שמחה. אולם לגבי הברייתא מקבל הר"ש את הגירסא בירושלמי קידושין שהזוכה מהפקר בקמה פטור מתרו"מ וחייב במתנו"ע. וצריך להסביר את הברייתא במפקיר כרמו שזכה בפירות בתלוש בלבד, ומתחייב מפני שהוא המפקירן.

שיטת הר"ש ורבינו שמחה חולקת על שיטת הרמב"ם ורש"י. לשיטתם הזוכה במחובר חייב בכל המתנות לעומת שיטת הרמב"ם וכ"כ תוס' בשיטה זו, שפטור מן הכל ורק המפקיר שזכה בשלו מתחייב במתנו"ע. לשיטת רבינו שמחה והר"ש הזוכה בפירות במחובר (=קמה) לר"ש חייב בתרו"מ ופטור ממתנו"ע, ולרבינו שמחה חייב במתנו"ע ופטור מתרו"מ. לפי שיטת הרמב"ם במקרה זה פטורים הן ממתנו"ע והן מתרו"מ. (ורבינו שמחה מסביר כך את הברייתא של מפקיר כרמו). במקרה השלישי של זכיה בתלוש לכו"ע פטור מתרו"מ וממתנו"ע פרט לר"ש שבמקרה זה מחייב במתנו"ע מפקיר כרמו.

ח. בפאת השלחן (הל' פאה פ"ה ה"י) פסק: "גר שמת ובזבזו ישראל את נכסיו המחזיק בקרקע חייב בכל המחזיק בקמה אחר שהביא שליש חייב בלשו"פ ופטור מן המעשרות. וי"א דאפילו זכה בשדה הפקר של אחרים וגידוליה פטור מן הכל וכן עיקר".

ובדבריו שתי דעות: הדעה הראשונה היא של הר"ש עפ"י הירושלמי שהזוכה במחובר חייב בכל ורק אם זכה בקמה חייב במתנו"ע ופטור ממעשר. הדעה השנייה היא דעת הרמב"ם שכל הזוכה מן הפקר בגוף השדה פטור מן הכל, ורק אם המפקיר זכה

חייב במתנו"ע.

בבית ישראל (אות לא) עמד על המחלוקת ובאר, שהרמב"ם וכן רש"י ור"י מסבירים שהזכיה לאחר ההפקר היא בקרקע ובפירותיה ופטור הן מתרו"מ והן ממתנו"ע, ורק אם המפקיר זכה מתחייב במתנו"ע. ושיטת הר"ש חולקת. (ולא הביא בפאת השלחן את דברי רבינו שמחה). ופסק כרמב"ם ורש"י.

ט. החזו"א (שביעית ב, ד) אף הוא מתייחס לעניין זה, ומבאר שהירושלמי אשר מביא הר"ש חולק על הבבלי, ופטור ממעשר רק אם זכה בקמה, אבל אם זכה במחובר חייב בכל, בניגוד לברייתא בבבלי שפוטרת. וכמו"כ אין חילוק בין אם זכו הבעלים או זכו אחרים. וע"כ לברייתא דירו' הפקר קודם קצירה אינו פטור לא ממתנו"ע ולא ממעשרות. ואם לא זכה בקרקע בשעת קצירה פטור מן המעשר וחייב במתנו"ע, ונלמד מ"תעזוב" יתירא. והרמב"ם פסק כברייתא בגמרא שלנו ולא כירושלמי.

י. בעיוננו בספר 'חבל נחלתו' (ח"ג סי' לה) הסקנו כי מחלוקת אחרונים גדולה היא האם זוכה במחובר מהפקר פטור מתרו"מ (כרמב"ם) או חייב בתרו"מ (כר"ש ורבינו שמחה) וע"כ למעשה הזוכה במחובר חייב בתרו"מ. ולא חילקנו שם בין זוכה בפירות במחובר לבין זוכה בקרקע ובפירותיה.

סיכום

1. שיטת רש"י והרמב"ם היא שהזוכה מן הפקר אפילו בשדה ופירותיה פטור הן מתרו"מ והן ממתנו"ע. ואם המפקיר הוא הזוכה חייב במתנו"ע ופטור מתרו"מ. ואם זכה בפירות בלבד פטור אף ממתנו"ע.
2. שיטת הר"ש ורבינו שמחה היא

חבל נחלתו

שהזוכה מהפקר בשדה ופירותיה חייב הן בתרו"מ והן במתנו"ע. הזוכה מהפקר בקמה במחובר לרבינו שמחה חייב בתרו"מ ופטור ממתנו"ע, ולר"ש חייב במתנו"ע ופטור מתרו"מ. ורק אם המפקר

הוא הזוכה חייב לרבינו שמחה במתנו"ע. 3. לפי פאת השלחן והחזו"א הלכה כרמב"ם. והערנו במקו"א שנחלקו בכך האחרונים.

סימן מ

חיוב וידוי מעשר בימינו

התודה בכל מקום יצא, א"כ חייב להתודות בכ"מ אפילו שלא בפני הבית הילכך מה שכתוב לפני ה' אינו אלא למצוה מן המובחר אבל לעולם חייב להתודות בכל מקום כיון שאתה מודה שחייב לבער בכל מקום חייב להתודות בכל מקום שהרי הידוי על הביעור הוא בא. ועלו דברי רבינו כהוגן אין בהם נפתל ועיקש".

הגרצ"פ פרנק (שו"ת הר צבי, מילי דברכות סימן א) מברר את הכלל "כל הראוי לבילה"... ומסביר שבכך נחלקו הרמב"ם והראב"ד.

"ובענין זה אמרתי להסביר דברי הראב"ד בהשגתו על מש"כ הרמב"ם (פי"א מה' מע"ש וי"ד ה"ד)... ובחי' הרדב"ז... ולכאורה יש להתבונן בדברי הרדב"ז, מה היא תמיהתו על הראב"ד בשביל זה שהרמב"ם עצמו מבאר בהלכה ו' דלפני ד' אינו אלא למצוה ולא לעכב, הא י"ל דהראב"ד אה"נ דמשיג גם על מש"כ בהלכה ו' וס"ל דכיון דכתיב לפני ד' בעינין קרא כדכתיב ומעכב, אלא נראה דכוונת הרדב"ז הוא דהראב"ד אינו משיג על הרמב"ם אלא בה"ד, אבל בה' ו' שתיק לי' ומשמע דלא פליג בזה על הרמב"ם ומודה דאם התודה בכל מקום יצא ולפיכך תמה הרדב"ז דאם מודה הראב"ד בהלכה ו' "

האם ישנו חיוב לידוי המעשרות בימינו?

יש לחלק בין מניעה מוידוי לכל עם ישראל, לבין עיכוב פרטי מוידוי (עליו דנו בסימן הבא).

במאמר זה ננסה לברר האם ישנם עיכובים כלליים לכל עם ישראל מחיוב וידוי מהתורה בזמן הזה.

א. וידוי בפני בית המקדש

נחלקו הרמב"ם והראב"ד. הרמב"ם (הל' מע"ש וי"ד פי"א ה"ד) פסק: "אין מתודין אלא ביום וכל היום כשר לידוי המעשר, ובין בפני הבית ובין שלא בפני הבית חייב לבער ולהתודות". היינו, אף שאין לנו את בית המקדש אינו מעכב, וניתן להתודות בכל מקום.

אולם הראב"ד השיג: "זה שיבוש שהוידוי אינו אלא לפני י"י ואין לפני י"י אלא בבית". ועולה לפי הראב"ד כי כל זמן שאין ביהמ"ק בנוי אין חיוב וידוי מן התורה.

הרדב"ז (שם ה"ד) העיר על דברי הראב"ד: "ואני תמה על השגה זו, שהרי רבינו ביאר בסמוך (ה"י) כוונתו, וכתב: 'ומצוותו במקדש שנאמר לפני ה' ואם התודה בכ"מ יצא' כלומר אפילו שלא בפני הבית וכיון שאם